

A SÜMEGI VÁR RÉGÉSZETI FELTÁRÁSA ÉS ROMVÉDELME 1957 ÉS 1965 KÖZÖTT

A Dunántúl közepén, a Sümeg városa feletti magános hegykúpon emelkedő vár egyike az ország nagy kiterjedésű és falmaradványaiban viszonylag épségben megmaradt romjainak. Egy évtizeden át folytatott feltáró és helyreállítási munkáit az akkori műemléki hatóság, az Országos Műemléki Felügyelőség (a továbbiakban OMF) végezte, Kozák Károly régész és e sorok írójának építésztervezői, illetve helyszíni vezetése mellett. A tényleges romvédelmi munka hosszú évekig tartó előzmények után, 1957 tavaszán indult meg. A romvédelem kőműves és egyéb szakipari munkáinak kivitelezője a Sümegen létesített építésvezetőség volt.

Az előzmények kezdete 1954 nyaráig nyúlik vissza. Akkor a várrom északnyugati oldalán kiszakadt egy ágyúlőrés befalazása, a várhegy oldalán lezuhanó kövek pedig megrongálták a város hegy lábánál fekvő házait, illetve azok kertjeit. A város vezetése megkereste a Balatonfüred székhellyel rendelkező Veszprém Megye Idegenforgalmi Hivatalát, amely a megye területén a műemlékek gondját viselte. A Hivatal a megye által rendelkezésére bocsájtott anyagi alapból 1954 októberében kezdte meg a várrom területének „romtalanítását”. Ez a munka a külső kaputorony falainak részleges, kőművesek által történt felfalazását és ezzel azok rögzítését, illetve a külső és a belső kapu közötti falszoros kitisztítását jelentette. Ennek keretében a palotaszárny oda leomlott falainak törmelékét a hegyoldalba szórták le, a valószínűleg abban levő leletanyaggal együtt. A munka befejezése idején a falszoros belső oldalán került elő a belső kapu vörös homokkőből készült keretének alsó, helyén álló kősora és az előtte levő egykori farkasverem határoló falainak teteje. A munka továbbfolytatást az akkori műemléki hatóság állította le. A romterület további, szakszerű feltárásának szükségessége és romjainak a további pusztulástól való védelme ennek nyomán merült fel, de erre még évekig kellett várni.

1954-ben indult meg e sorok írójának munkájaként a várra vonatkozó adatok gyűjtése. A sümegi Városi Múzeum és a területileg illetékes keszthelyi Balatoni Múzeum gyűjteményei, később az OMF adattára és könyvtára, s végül az Országos Levéltárban folytatott kutatás számos adatot tárt fel a vár történetével kapcsolatban, azonban annak építéstörténetére vonatkozóan csak nagyon kevés forrás került napvilágra.

Az Építésügyi Minisztérium Műemléki Csoportja gazdasági ügyeinek felelőse, a Budai Várgondnokság 1956 augusztusában adott megbízást, majd kötött szerződést a minisztérium hatáskörébe tartozó, a Dunántúl északi felének építési ügyeit intéző és tervező Győri Tervező Irodával a sümegi várrom területének helyszínrajzi felmérésére. A munkát az iroda műemléki csoportjának tervező építészeként kapta meg e sorok írója.

A helyszíni alaprajzi felmérést 1956. szeptember közepétől október közepéig végeztük el, egyszerű háromszögelési módszerrel, mérőszalaggal. A felmérés idején a rom területét a külső falak külső síkja és a magasan álló szakaszok kivételével vastag törmelék réteg és annak felületén gyep fedte. A felmérés nyomán olyan, 1:200 léptékű helyszínrajz született, amely sem szintvonalakat, sem magassági pontokat nem tartalmazott, arra azonban alkalmas volt, hogy később a feltárás során előkerült falakat és épületrészeket rá lehessen rajzolni. A felmérést a jelenlegi műemlékvédelmi hatóság, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tervtára őrzi.

Az előkészítés második lépéseként a várrom területén végzendő feladatokat – az 1957 tavaszán újonnan alakult Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) szervezetén belül tartott előzetes tárgyalásokat követően – egy helyszíni, tervtanács jellegű megbeszélés határozta meg, azév április 7-én. A helyszíni megbeszélés az OMF illetékes két osztályvezetője, a Tudományos Osztálya részéről dr. Entz Géza, a Műszaki és Tervezési Osztály részéről dr. Gerő László jelenlétében Kozák Károly és az akkor már a nagyvázsonyi vár feltárását végző Éri István régészek, valamint e sorok írója, mint kijelölt építészervező részvételével folyt. Ennek során egységes véleményben rögzítették a részvevők azt az álláspontot, hogy a várrom régészeti munkával történt feltárása nyomán annak négy pontján kell helyreállító munkát folytatni: a főpárkány magasságáig álló külső kaputornyon és az öregtornyon, a feltételezhetően csak földszinti falaiban megmaradt belső kaputornyon és a közel eredeti magasságáig megmaradt északkeleti, a rajta található évszámos táblák alapján 1554-ben épült ágyúbástyán. Az ekkor elhatározott tennivalók között szerepelt a külső kaputorony, az öregtorony és az ágyúbástya tetővel történő lefedése és a belső kaputorony romjainak későbbi, budapesti tervtanácson megtárgyalandó helyreállítása. A helyszíni tervtanács álláspontja szerint a várrom falainak többi része – elvégezve a szükséges romkonzerválást és a feltárás nyomán értelmezhető, kisebb kiegészítéseket – maradjon romként.

A vár romjainak tervezett „helyreállításáról” immár az OMF megbízott tervező építészeként végül 1960 augusztus elsejei dátummal kellett a Hivatal vezetősége elé terjesztenem azt a „Tanulmányterv”-et, amely szövegben és rajzokban részletesen ismertette a teljes romkonzerválás elképzelését, annak tudatában, hogy a régészeti feltárás azt sok részletében módosíthatja. Az OMF vezetése a tanulmánytervet változtatás nélkül hagyta jóvá. E terv az elvégzendő műemlékvédelmi munkákon túlmenően javaslatot tett a részben kiegészített vár romjainak távlati idegenforgalmi és múzeumi felhasználására is.

Az ezt követően megkezdett régészeti munka nyomán a tanulmánytervben rögzített elképzelést valóban számtalan ponton kellett módosítani, hiszen az előkerült falak és szerkezetek több helyen alapvető változtatásokat igényeltek. Az eredeti elképzelést az is befolyásolta, hogy a tanulmánytervben rögzítetteknel a megvalósításhoz évről évre kisebb összeg állt rendelkezésre. A vár romjainak feltárása a romok konzerválásával, illetve részleges kiegészítésével együtt ezért befejezetlen maradt és végül ez vezetett oda, hogy az OMF vezetésének 1964 év végén történt döntése nyomán 1965 nyarán le kellett állítani a munkát. De nem csupán a régészeti feltárás maradt befejezetlen. Nem lehetett kialakítani az addigi feltárás során előkerült faragott kőtöredékeket tartalmazó kőtárat és legfőképpen a lefedett részekbe elképzelt, a leletanyagot és azzal a vár teljes történetét bemutató, múzeumi szemléletű kiállításrészeket. A faragottkő építészeti részletek módszeres felmérése, fényképezése és ezzel együtt tudományos igényű feldolgozása az 1965. évi kényszerű befejezéssel szintén elmaradt. Mindebből következően a vár építésének története sem tisztázódott és csak nagy vonalakban lett meghatározható.

A romot akkor Veszprém Megye Idegenforgalmi Hivatala vette át üzemeltetésre és megőrzésre. Csak jóval később tűnt ki, hogy a folyamatos karbantartásra senki sem gondolt, a szükséges összeget a megye nem biztosíthatta, ezért a még sok évi munkával feltárt és falaiban, szerkezeteiben nagyrészt rögzített várrom állandó őrzése sem volt megoldható. Az időjárásnak és a nem mindig helyzetük magaslatán álló látogatók rongálásainak kitett romterület pusztulása ezért egészen az 1990-es évekig tartott, amikor a megye a várat jelenleg is üzemeltető Papp Imre vállalkozó személyében megtalált felhasználónak adta át.

A régészeti feltáró munka

A Veszprém Megye Idegenforgalmi Hivatala által 1954 őszén kitisztított területen régészeti feltárássra már nem volt szükség. A kaputoronyból és a falszorosból akkor eltávolított törmelék a falszorost védő, pártázatos és lőréses külső falon kívülre került, az abban feltételezhető régészeti leletanyaggal együtt.

A régészeti munka Kozák Károly vezetésével 1957. április 6-án indult és folytatódott 1964. év végéig. A kutató az elvégzett munka eredményeiről az OMF IV., 1969-ben megjelent évkönyvében, a „Magyar Műemlékvédelem 1963–1966” c. kötet 91–123. oldalán számolt be röviden.

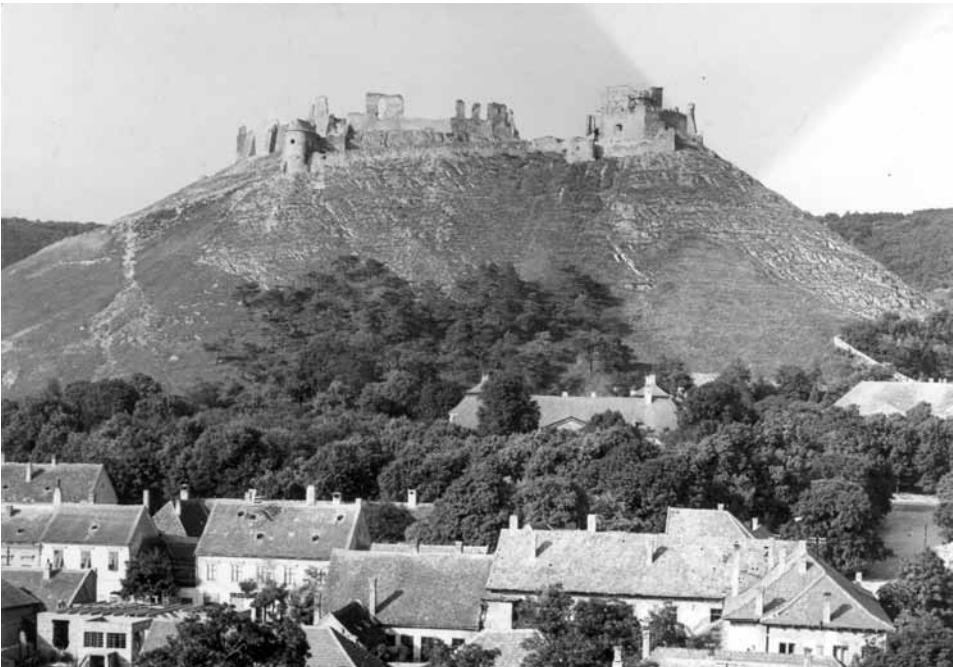
A feltárás általában mindenütt a gyepvel borított felszín alatt rejlő, a leomlott falakból keletkezett törmelékértéggel régészeti módszerekkel történő eltávolítását jelentette. Abban egyes szakaszok kivételével rétegek nem voltak. A vár falai ugyanis a vár déli végén álló öregtoronytól kezdve a nyugati oldalon a palotaszárny, a keletin pedig az ott előkerült, több helyiségből álló konyha végéig mindenütt a hegy nagyjából síkra faragott sziklaszintjére épültek, s ezért külön alapozásra az északi külső várfalak és az azokhoz csatlakozó épületek kivételével már a vár építésének idején sem volt szükség. A törmelékértégek eltávolítása során így majdnem mindenütt megállapítható volt, hogy az abból előkerülő leletek, többnyire faragottkő ajtó- és ablakkeretek hova tartozhattak.

A gyepvel fedett törmelékdombok elhelyezkedése és felszíni formája, valamint az azokból kiálló kőfalak alapján már a munka megindulásának idején megállapítható volt, hogy a vár két elkülönülő részből, a déli és legmagasabb pontján elhelyezkedő, feltételezhetően a legkorábbi építésű és kis kiterjedésű belső várból, valamint az ahhoz észak felől csatlakozó, nagy kiterjedésű külső várból állt, amelyekhez a nyugati oldalon a kettőt körülölelő külső falszoros csatlakozott.

A belső vár feltárása

A régészeti munka a várrom déli végén, a belső vár területén indult, a kidőlt déli fala kivételével párkánymagasságig álló „öregtorony” körül, majd azt követően a belső vár teljes feltárással folytatódott 1957–1958-ban. Ennek nyomán rajzolódott ki a vár déli végétől a belső kaputoronyig a vár legrégebbi része, amelyből azonban a történeti adatokból ismert többszöri tűzvészek és főként az öregtoronyban 1562-ben történt lőporrobbanás következtében korai részletek alig kerültek elő. Az öregtorony nagyon vastag falú földszintje, az egész belső várat kerítő falak belső rétege és főként az észak felé néző várfalban előkerült, kis méretű és keskeny, később befalazott kapu bizonyította, hogy az ismeretlen korú, nagy valószínűséggel a 13. század utolsó évtizedeiben vagy a 14. század első éveiben emelt legkorábbi vár magja egy torony volt, amelyet vastag fal vett körül és amelybe csak annak északi falában levő gyalogkapu nyílásán át lehetett bejutni.

A belső vár körítőfalán belül, annak nyugati oldalán, az öregtorony mellett az ásatás során egyetlen, egykor boltozott földszinti helyiség bontakozott ki, mellette pedig az öregtorony északnyugati sarkán egy belső csigalépcső helye, körkörös falában a kőből kialakított lépcsőfokok fészkeivel. A csigalépcső alatt egy árnyékszék gödre volt, amelyből rendkívül gazdag leletanyag került elő, többek között színes zománcú és évszamos habán kerámia töredékei. Ugyancsak a körítőfalon belül, annak északi oldalán a kápolna romjait találta meg a feltárás, keleti végében falazott oltártömb maradványával.

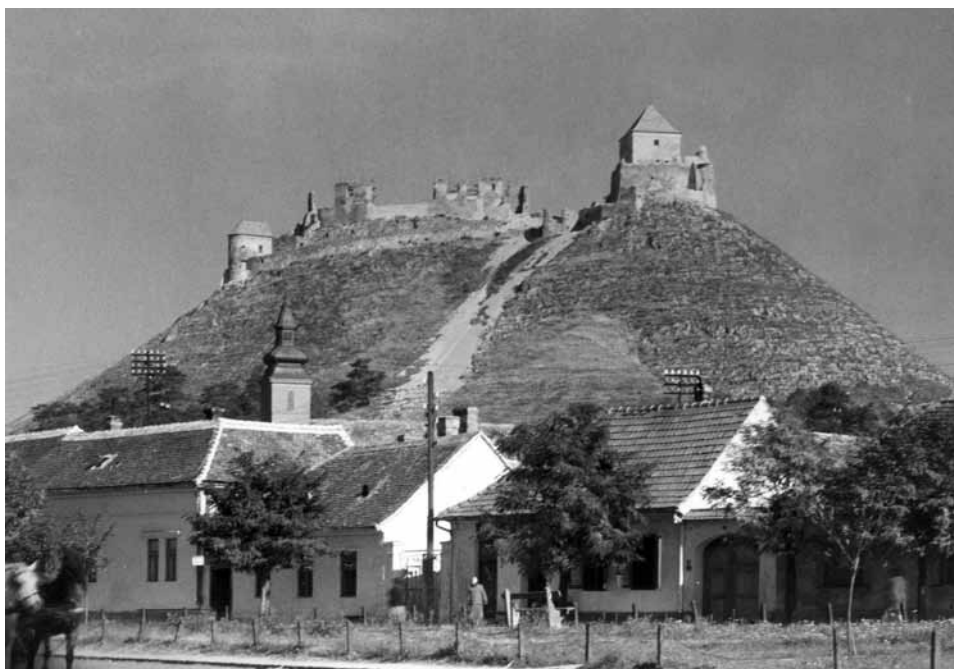


1. A város és a vár helyreállítás előtt, 1957

A keskeny, befalazott korai kapu előtt került elő az egykor a kapu nyílása fölött elhelyezett, domborművű címerrel kifaragott kőlap töredéke, amelyet az 1459 és 1486 között a veszprémi püspöki székben ült Vetési Albert családi címerképe díszít és amelyet ma összeragasztva és kiegészítve a városi múzeum őriz. A címer előkerülése annak bizonyítéka, hogy Vetési püspök halálának idejéig, vagyis 1486-ig a sümegi vár csak a korai, mai elnevezéssel „belső vár”-ból állt. Az ásatás illetve az egész belső vár kitisztítása után megállapítható volt az is, hogy az öregtorony felső szintjei, a körítőfalak nagyobb része, az alacsony falakkal megmaradt kápolna és a belső kaputoronyhoz csatlakozó helyiség minden fala már az 1562-ben bekövetkezett és az egész belső várat levegőbe röpített löporrobbanást követő újraépítésből származott.

A régészeti munkák befejezetlensége következtében nem sikerült tisztázni, hogy mit jelentenek a belső vár keleti külső falában befalazva talált ablakok, amelyek esetleg arra vallanak, hogy az 1562-ben történt robbanás előtt ott olyan emeletes szárny állott, amely a korai vár lakóépülete, palotaszárnya lehetett. Kellő kutatás hiányában befejezetlen maradt a kápolnát tartalmazó szárny tisztázása is, amelyről az annak belső oldalán emeletmagasságban megmaradt falai azt sejtetik, hogy a középkorban e kétszintes szárnynak az emeletén lehetett a kápolna. Több kisebb, a feltárás óta eltűnt ablakmű töredék ugyanis arra vall, hogy az eredeti kápolna gótikus formákkal volt kialakítva. Ugyancsak feltáratlan maradt a belső vár említett, Vetési Albert püspök címerével díszített és később befalazott állapotban előkerült kapuja előtt feltételezhető sziklaárok is.

A belső vár és a vélhetően későbbi külső falai sehol nem válnak el egymástól, ami arra enged következtetni, hogy a korai vár csak gyalogos bejárata előtt kőfallal kerített külső várterület már eredetileg is megvolt a simára faragott sziklából álló hegytetőn,



2. A város és a vár a helyreállítás végén, 1965

amelyben a várat kiszolgáló és nélkülözhetetlen gazdasági és melléképületek, istállók, raktárak, esetleg konyha és az ahhoz szükséges épületrészek kaptak helyet. Ebben az esetben viszont régészeti úton lett volna meghatározható ennek a korai külső várnak a kiterjedése és kapujának helye.

A külső vár feltárása

Történeti adatok hiányában feltételezhető, hogy a külső vár kiépítése Vetési püspök halálát követően, a 15. század utolsó és a 16. század első évtizedeiben történt. Az akkor a püspöki tisztséget betöltő, részben nem is hazai és főként a királyi udvar magas rangú tisztségeit betöltő vagy diplomáciai szolgálatot teljesítő személyek közül egyedül az 1524 és 1528 közötti püspök, Szalaházy Tamás nevéhez köthető ez az építkezés. A külső vár egyes részeinek feltárása és az annak nyomán a romkonzerválás és kiegészítés számára levonható következtetések röviden összefoglalva az alábbiak:

A belső kaputorony

Az 1954-ben külső felével és abban a kettős kapu nyomaival megismert belső kaputorony területe, valamint az előtte kialakított farkasverem 1957-ben került feltárásra. Utóbbiból hiánytalanul került elő a kapu mindkét nyílásának teljes kőkerete. A kaputoronynak csak a földszinti falai maradtak meg a helyszínen, a törmelékből pedig a felette levő két vagy három szint szétesett falainak és boltozatainak kőanyaga. Megállapítható volt, hogy a kapualjat dongaboltozat fedte, annak vállai több szakaszban fennmaradtak.

A kaputoronynak a palotaszárny felőli oldalán volt az onnét nyíló „kapuőrző darabontok” szobája. Ajtajának kőkeretéből a függőleges szárkövek maradtak helyükön, vállköves át-hidalójának töredékei pedig az ajtóhoz vezető lépcső küszöbje előtt feküdtek. A helyiség bejáratával szemben levő falánál falazott kandalló állt.

A palotaszárny

A belső vártól elindulva a kaputornyon át a palotaszárny feltárásával folytatódott a régészeti kutatás. A palotaszárny falaiból annak a nyugati falszorosra néző oldalán maradt meg a legtöbb. A belső kapu melletti, magasan álló szakaszon egy utólag befalazott zárterkély gótikus konzolköve állt ki a falból, párja a fal alatt feküdt. Ettől a falszakasztól tovább a külső fal által határolt, a középkor óta „palotának” nevezett nagyterem ablakait tartalmazó, nagyon romos falszakasz következett, benne három ablak egykori helyével, az ablaknyílást áthidaló téglaboltöv egyik oldali vállával és alatta a függőleges kőkeret fészkeivel. A falszakasz ezt követő része kevés kivétellel a sziklaszintig lepusztult, helyén valószínűleg további két ablak helyezkedhetett el. A palotaszárny romtalanítása után vált ismertté, hogy ez az építmény két traktusból állt, amelyek közül az udvar felé néző volt az újabb, bár az is többszöri átépítés nyomait viseli. A nagyterem alatti külső traktus falaiban előkerült az alsó szintet borító dongaboltozat válla, földszintje tehát boltozott volt. Az emeleten levő nagyterem és az ahhoz a belső kapu felé csatlakozó helyiség felett fafödém lehetett.

Az udvari traktus falainak egyes szakaszaiban olyan pillérek helye látható, amelyek nyomán ez az udvari traktus eredetileg árkádos elrendezéssel képzelhető el. Déli végén került elő az arra felvezető lépcső romja, illetve az ahhoz tartozó korai barokk bábos korlát sok töredéke és első, helyén maradt lépcsőfoka.

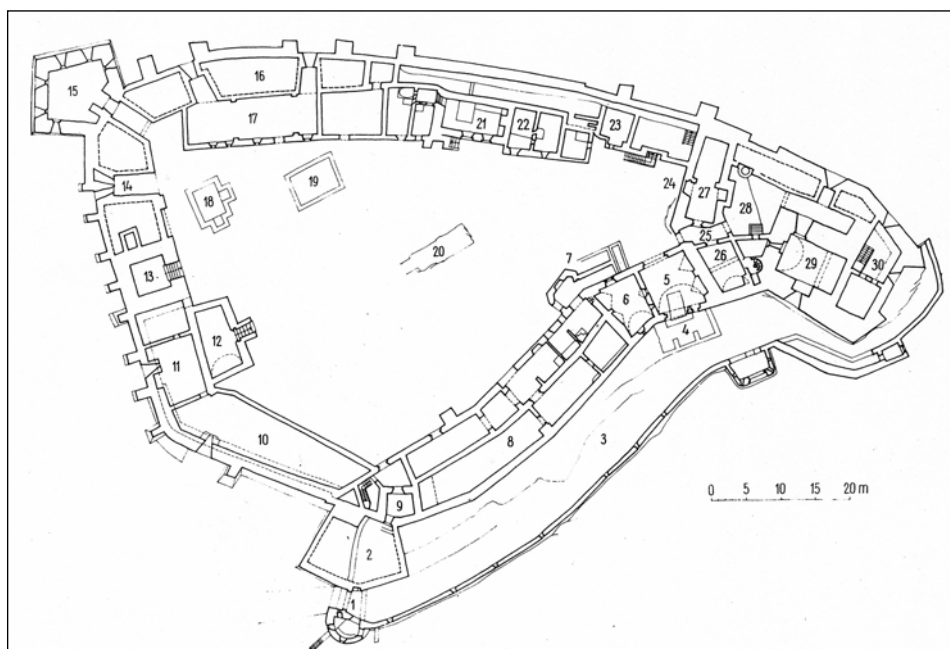
A „magas torony” és az északkeleti falszoros

A palotaszárny északi végén újabb, vastagfalú tornyot tárt fel az ásatás. Ez a 19. század második felében omlott össze, elnevezése egy ezt megelőzően készült rajzi ábrázolásából származik. Földszintjén átjáró volt az udvar és a torony alatt elterülő, a külső kaput védő, nagyméretű kváderkövekből épített bástya között.

Ezt követően – már a vár északnyugati részén – olyan széles, kívül-belül kőfallal támasztott falszoros került elő, amelyet valószínűleg a vár életének utolsó évtizedeiben az istálló trágyájával és házi szeméttel töltöttek be.

Az északi falszoros

A „magas torony” és a falszoros után többszörösen megtört külső falsíkkal a vár (nagyméretű külső támpillérekkel megtámasztott) északi falszorosa következik. Ezek az északi támpilléres külső falak tartják azt a vastag feltöltést, amely a várhegy sziklaszintjének a palotaszárny északi vége és az istálló-konyhaszárny közötti vonalától kezdődő meredek esését tölti ki az udvar északi részén. A várhegy sziklaszintjének esése következtében az északi falszorosban ez a vastag rétegű feltöltés biztosította a külső falak körüljárható voltát. Ebből a vastag feltöltésből kerültek elő a 16–17. századi leltárakban „Rendeki torony”-nak nevezett újabb torony falai. A falszoros feltöltését a kutatás több helyen árkokkal vágta át, az azokban talált régészeti jelenségekre az ásatási jelentések adhatnak felvilágosítást.



3. A vár földszinti alaprajza a helyreállítás után

(1. Külső kaputorony, 2. Sennyey-bástya, 3. Külső falszoros, 4. Farkasverem, 5. Belső kaputorony, 6. Darabontok szobája, 7. A palotaszárny lépcsője, 8. A palotaszárny, 9. Magas torony, 10. Nyugati falszoros, 11. Északi falszoros, 12. „Kantin”, 13. „Rendeki” torony, 14. Északi falszoros, 15. Köves-bástya, 16. Keleti falszoros, 17. Istálló, 18. Ciszterna, 19. Falazott verem, 20. Középkori vízgűjtő, 21. Konyha, 22. Sütőház, 23. Boltozatos ágyúállás, 24. A belső vár elfalazott kapuja, 25. A belső vár bejárata 26. Boltozott pince, 27. A kápolna, 28. A fellegrvár belső udvara, 29. Az öregtorony, 30. A Jellegrvár déli udvara)

A Kövess- vagy Kövessy-bástya

Az északkeleti sarkon elhelyezkedő védőmű egykori tetőzete és belső fáfödemei elpusztultak. Földszintjén csekély vastagságú, bemosott törmelék volt, amit a régészeti feltárás eltávolított. A bástya, amely tulajdonképpen egy bástya formájú ágyútorony volt, a második szintje feletti, ferde visszaugratásig volt egységes periódusú és első formájában ott fedhette tető. Nyugati oldalának második szintjén helyezték el azt a többsoros latin feliratú táblát, amelynek szövege olyannyira sérült, hogy ma már nem olvasható. Benne szerepel azonban Kövessy András püspöknek és várnagyának, Ormányi Józának a neve, valamint az 1554. évi dátum. Ez az 1554-es évszám egy, az északi oldalon levő kőtáblán is olvasható. A visszaugratott falsíkú legfelső szintjét később építették rá, valószínűleg a 17. században, amikor újabb tetővel fedték.

A keleti falszoros és az előtte álló épületek

A vár teljes keleti oldalán, a Köves-bástyától a belső vár faláig, vagyis a kápolnáig húzódó falszoros és annak udvar felőli részén álló épületmaradványok feltárása folyamatosan, de több szakaszban, 1962–1963-ban történt. A falszoros az északihoz és az észak-



4. A vár keleti, hátsó oldala a helyreállítás előtt, 1956

keletihez hasonlóan egységesen, de rétegesen betöltöttnek bizonyult, közepén a 16–17. századi összeírásokban szereplő „Csabi-torony” szakította meg, valamint a kápolnához közelebb egy újabb, a falszorost falaival keresztező torony.

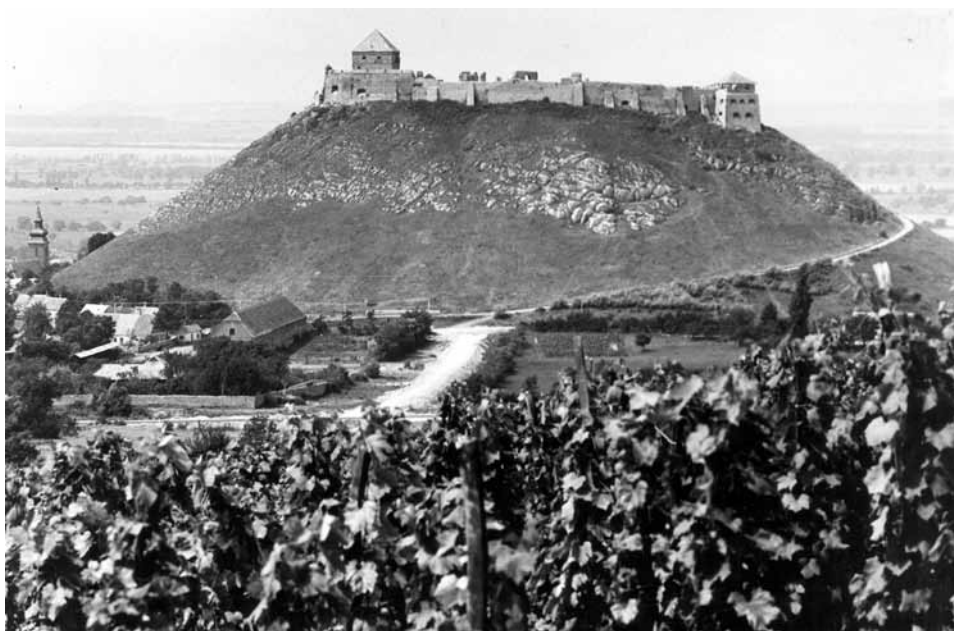
A falszoros udvari oldalához építve, viszonylag magasabban megmaradt falakkal állt az a törmelékkal csak kissé betöltött szárny, amelyben az egykori istálló és az ahhoz csatlakozó konyha helyiségei sorakoztak. A Köves-bástyához közelebbi szakaszán falai olyan magasan maradtak meg, hogy az első szakaszai felett az alsó szintet fedő fafödém gerendáinak fészkei is látszottak, felettük pedig olyan falszakaszok, amelyekből emelet léteére következtethetünk.

A konyha léteére a szárny középső helyiségeinek kitisztítását követően előkerült, téglából épített, széles tüzelőhelyek és kisebb méretű kemencék maradványai alapján lehetett következtetni. Az udvari szárny déli, utolsó és emeleti falaiban is álló helyisége alsó szintjén nagyobb méretű kemence alapozását találták meg. Az összeírások szerint ez lehetett a sütőház, emeletén pedig a mindenkori várnagy lakóhelyisége. A keleti udvari szárny helyiségeiben a falszoros töltése alatt kifelé tölcséresen szélesedő ágyúállások is voltak.

Az udvar

A régészeti feltárás utolsó szakaszában, 1964-ben került sor az északi falszoros előtt levő, kissé lemélyített pince, az északkeleti sarokban elhelyezkedő ciszterna és két, a keleti szárny előtti, sziklába vágott verem feltárására.

A ciszterna a feltárás előtt egy gyeppel fedett és széles mélyedés volt. Feltárása során a felső rétegekben, a habarcsos kötőmélékben sok téglá volt, mélyebben pedig összetört, egyik oldalukon gótikus vagy reneszánsz tagozatokkal faragott kötőmbök, illetve kút-



5. A vár keleti, hátsó oldala a helyreállítás után, 1965

gyűrű darabjai kerültek elő. A ciszterna alját simított habarcsréteg alkotta. Kitisztítása után megállapítható volt, hogy az egész építményt a várudvar északi harmadát borító, vastag feltöltésbe mélyítették. Falait korábbi ajtó- és ablakkeretek felhasználásával kiegészítették. Végül belső terét beboltozták, a boltozat közepén kőből faragott gyűrű felett kerek kútkáva magasodott, annak tetején pedig ugyancsak kőből faragott fedő-gyűrű helyezkedett el. Az egész építményt tető fedhette. Vizét a több kutatóárokban előkerült és részben a palotaszárny, részben az istálló-konyhaszárny ereszcatornáiból az udvar szintje alatt vezetett, téglából kifalazott csatornák biztosították. Az utóbbiak teljes feltárása éppen úgy elmaradt, mint a ciszterna részletes vizsgálata, illetve megmaradt részeinek konzerválása és megnyugtató védelme.

A tervezés és a romvédelem

Amint arról a bevezetőben már szó esett, 1957 és 1960 között a munka az ÉM. Győri Tervező Iroda (1957–1958), majd az OMF Műszaki Osztálya (1959–1960) keretében e sorok írója által készített tervek alapján, helyszíni művezetéssel folyt. Ezek a tervek a külső kaputorony, az öregtorony és az északkeleti sarokbástya helyreállítását tartalmazták. A vár romjainak a régészeti feltárás során előkerült további falaira, épületrészeire vagy helyiségeire vonatkozó tervrajzok készítése csak az egyes szakaszok feltárása után volt lehetséges. Az ismert és romos, valamint a feltárás során előkerült, műszakilag gyenge állapotú falak konzerváló megerősítése, rögzítése a tervező által irányított, helyszíni művezetéssel történt. Ezek elkészítése után kerülhetett sor a feltárt részek műemlékvédelmi terveinek elkészítésére.



6. A külső kaputorony a helyreállítás előtt

A tervezés során kezdetől figyelembe kellett venni és mérlegelni kellett a feltárt történeti adatok és korábbi ábrázolások alapján megismerhető, egykori állapot rekonstrukciójának lehetőségét. Az 1950–1960-as évek magyarországi műemlékvédelme azonban a rekonstrukció lehetőségét szigorú bírálattal illette és bár írásban rögzített romvédelmi elvei akkor sem voltak, a tudományos és a műszaki vezetés egyaránt megkövetelte, hogy a romok védelme a lehetőség szerint csak a teljesen egyértelmű részek vagy szakaszok esetében közelítse meg a rekonstrukciót. Ennek értelmében határoztuk meg már a munka kezdetén azt, hogy tető csak a műszakilag szükséges védelem érdekében, csak a megközelítően teljes magasságban álló épületrészek fölött, a megtalált részletek teljessége esetében készülhet. A tervezői elképzelés mindezeket figyelembe

véve a külső kaputorony, a belső várban álló öregtorony és az északkeleti bástya lefedése mellett csak (annak várható teljes feltárása után) a belső kaputorony, a palotaszárny és a vele szemben álló, keleti konyhaszárny bizonyos mértékű rekonstrukcióját tartalmazta.

A romok főként kőművesmunkával végezhető védelme, a régészeti feltárással azonos időben, 1957 tavaszán kezdődött. Elsőként azokat a külső várfalakban levő hiányok és kiromlások helyét falazták be, amelyeken át be lehetett jutni a várba. Közéjük tartozott az alsó kapusoros és a belső várat övező falsoros falaiban levő több, valamint a keleti külső falban a kápolna melletti nagy kiromlás. Ezekhez a munkákhoz külön tervdokumentáció nem készült, azokat költségvetés és helyszíni művezetés alapján el lehetett végezni.

Az első tervdokumentáció még 1957-ben a Győri Tervező Irodán belül, az előzetes tervtanács határozata alapján a külső kaputorony és az öregtorony helyreállításához készült. Az öregtorony tetővel történő lefedését megelőzően megtörtént annak régészeti feltárása és részletes építészeti felmérése, azok nyomán pedig a dokumentáció tartalmazta falainak, belsejének és nyílásainak kiegészítésmódját. Műemlékvédelmi munkáinak kivitelezése a várfalkiromlások befalazásával együtt helybeli kőművesek bevonásával készült. Annak elvi irányítása részben tervezői művezetéssel, részben a Nagyvázszyban akkor már működő építésvezetőség részvételével történt, amelynek vezetője ebben az

évben Ágostházy László építésmérnök volt.

1958-tól az építési munkákat a Sümegen újonnan szervezett építésvezetőség vette át Nagyvázsonytól. Ebben az évben készült a külső kaputorony és az azt követő falszoros falainak helyreállítása a kiadott tervdokumentációk alapján, tervezői művezetéssel.

1959 év elején e sorok írója a Győri Tervező Vállalattól tervezőként az OMF Műszaki és Tervezési Osztályára került. Az öregtorony és a külső kaputorony tetővel történő lefedését 1959–1960-ban követte az északkeleti, Kövessy-bástya védőtetőzetének tervezése és annak megvalósítása. Azzal együtt indult meg a feltárt palotaszárny romjainak konzerválása is. Vele egyidőben a mindenkor rendelkezésre álló pénzügyi keret függvényében folyt 1964 év végéig a belső várban feltárt udvar, a kápolna és a kaputorony melletti részek, valamint az északnyugati, az északi és a keleti várfalak és falszorosok, az azokban előkerült tornyok, köztük a keleti oldalhoz épített istálló- és konyhaszárny egyes részeinek több szakaszban történt tervezése és annak alapján kivitelezése 1965 nyaráig.

Az összes, időben egymást követő tervdokumentáció várrom valamennyi kőfalára vonatkozóan – az ország más területein folyó és hasonló munkák tapasztalata alapján – tartalmazta azt az előírást, hogy a falakat mindenütt betonba rakott kősorral kell lefedni és ezzel a további romlástól megóvni. Ehhez természetesen a magasan megmaradt falak esetében állványzat építésére is szükség volt, sőt a falkoronák bizonyos mértékű külső-belső zsaluzására is. Ugyanis a fellazult, kifagyott falkoronákat először visszabontottuk, a törmelékes, tönkrement habarcsot eltávolítottuk, majd a falakban talált repedéseket híg betonnal töltöttük ki és csak ezek után került rá a betonba rakott új falkorona. Az építőanyagokkal történő ellátás érdekében a vár északi oldalán levő nagy kiromlás helyén 1961-ben kis teljesítményű felvonó készült.

Az elkészült tervek és az azok megvalósítását ellenőrző művezetések során – miután a feltárás közben váratlanul jelentkezett problémák megoldását az előzetesen elkészült tervek nem tartalmazhatták – a régészeti feltárást követve a várrom egyes részein az alábbiak történtek:



7. A külső kaputorony a helyreállítás után

*I. A belső vár
Az öregtorony*

Falai csekély kivétellel főpárkány magasságáig álltak. Külső és belső falsíkjainak kifalazása után a déli oldal keleti, kiszakadt felső részének pótlása történt meg, ezt követően pedig a főpárkány rögzítése. A négy szerkezeti fal rendbetétele után a földszinti helyiséget a megmaradt boltvállakról dongaboltozattal fedték, majd elkészült a két felső szintet lezáró és a padlásfödém, végül pedig a tetőszerkezet, akkor az újszerűnek tartott és a gyártó által tartósnak ígért műemléki palafedéssel. Belső lépcsőjének és nyílászáróinak elkészítésével fejeződött be helyreállítása, azonban elmaradt külsejének a rendbetétele, ahol szemmel látható volt a felső szintek favázás szerkezete. Az eredeti és jóváhagyott elképzeléstől eltérően három szintjén a vártörténeti kiállítás soha nem készült el.

Az öregtorony körüli falszoros

A torony déli oldalán a sziklaszintig történt feltárás után a délkeleti ágyúlőrés falakkal körülvárt udvara melletti helyiséget új vasbeton födémmel zártuk, raktár céljára. A körüljárást fából ácsolt gyilokjáróval biztosítottuk és az arról megközelíthető, a külső falak keleti csúcsán álló, boltozott őrtornyot kiegészítettük.

A nyugati oldalon a torony mellett keskeny, a tornyot körülvevő kőfal feletti sikátor északi vége a feltárt csigalépcső helyéhez vezet. A csigalépcsőt fémszerkezettel rekonstruálva alakítottuk ki.

A keleti oldalon a külső fal mellett belül újabb kőfallal megtámaszott töltés húzódik. Közte és az öregtorony között itt is sziklaszintig kitisztított falszoros van. A keleti külső falban két nagyobb méretű, befalazott ablak helye látszik. Ebből, valamint az öregtorony északi oldalán kitisztított kis udvarban a feltárás során a sziklafelületen előkerült habarcsnyomok alapján – a mint arról a régészeti feltárás ismertetése során már volt szó – arra következtettünk, hogy ott húzódott és a 16. századi lőporrobbanással tűnt el az öregtoronyhoz simuló, korai palotaszárny. A falszoros déli végén fából ácsolt lépcső szolgál az öregtorony megközelítésére és hasonló falépcső vezet le az ott kibontott két ágyúálláshoz is. A harmadik, a keleti töltés alatt kibontott ágyúlőrés az öregtorony földszinti bejáratához vezető sikátorból közelíthető meg.

A belső vár udvara

Léjtős szintjét másodlagosan elhelyezett, gótikus és korai reneszánsz kőfaragványok töredékeivel burkolták, amelyek közül az értékesebb, ép darabokat kiemeltük. Keleti oldalán kisméretű, kör keresztmetszetű ciszterna került elő, feltöltésében a teljes kútárával, amelyet rekonstruáltunk.

A belső vár északi oldala

Három helyiségből álló szárnyat tárt fel itt az ásatás. A nyugati végén az ott talált boltvállak alapján befedett pincehelyiséget alakítottunk ki. Középen keskeny átjáró biztosítja a külső várral való kapcsolatot, amelynek lefedése már elmaradt, pedig a 16–17. századi leltárak alapján emeletén volt a kápolna püspöki karzata. Amint arról a feltárás ismerte-



8. A külső falszoros és felette a palotaszárny falai 1954-ben,
az előtérben a belső kapu akkor előkerült alsó köveivel

tésénél már volt szó, idő hiányában elmaradt a kápolnát tartalmazó egész szárny részletes építészeti vizsgálata, s az ezért csak megtalált állapotában rögzítve áll jelenleg is.

A szárny keleti részét a kápolna alkotja, amely már 16. század közepe után nyerte el mai alaprajzát, ugyanis eredetileg az északi külső falban levő, kívül Vetési Albert veszprémi püspök címerével ellátott kapu mögött – amint azt a kápolna udvari oldalán jelenleg is magasan álló falak bizonyítják – a külső vár megépültéig keskeny kapualj helyezkedett el, valószínűleg boltozva, emeletén pedig egy további helyiséggel. A kápolna középkori formája ismeretlen, kiterjedéséhez a keleti falon kívüli hegyoldalt is meg kellett volna vizsgálunk, amire már nem volt lehetőség.

A kápolna megmaradt és rögzített falaira a befalazott és címeres kaput tartalmazó korai várfal felmagasítása mögött cseréppel fedett védőtető készült, bedeszkázott oromfalakkal, ideiglenes jelleggel.

2. A külső vár

A belső kaputorony és környéke

A régészeti feltárás ismertetésénél már volt szó arról, hogy a kapu előtt farkasverem helyezkedett el és abból előkerült a vörös homokkőből faragott kettős, tehát gyalog- és lovaskapuból álló nyílás keretének minden faragottkő részlete, amelyeket össze lehetett állítani és ilyen módon rekonstruálhatóvá vált az építmény. A lovaskapu nyílását két-szárnyú kapu és az előtt felvonóhíd zárta. A felvonóhíd kétkarú volt, felhúzott állapotban belső szakasza a kapunyíláson belül megtalált belső verembe mélyült. A zárószervezetek nem készültek el, csupán ácsolt híd épült a lovaskapu elé.



9. A régészeti feltárás kezdete, 1957

Az előkerült boltvállak alapján az egykori kapualj értelmezése érdekében dongaboltozat került. Tervezési hiba volt, hogy a donga a kapunyílásokig egységes, pedig ebben az esetben a kétszárnyú kapu nem lenne nyitható. Az csak akkor lenne lehetséges, ha a kapunyílás után lapos szegmensív fedné a kapualj első szakaszát.

A kapualjból gótikus keretű ajtónyíláson át kisebb helyiség nyílik, a kapuórség helye. Megtalált töredékei alapján az ajtónyílás kőkeretét kiegészítettük, a helyiséget pedig beboltoltuk. A bejáratallal szemben levő sarokban kályha padkája került elő, előtte pedig összetört és mázatlan, tál alakú kályhaszemek sokasága. A terv szerint a kályha kellő kiegészítés után visszaépült volna, de ez sem készülhetett el.

A palotaszárny

Az előző részhez csatlakozó palotaszárny két traktusból állt: a nagyobb helyiségeket tartalmazó külső részből és az udvari oldalon széles folyosóból, amelyet később,



10. Az eredeti köveiből összerakott felvonóhidás, kettős belső kapu

valószínűleg a 17. században többszörösen átépítve, kisebb helyiségekre osztottak. A 16–17. századi leltárak szerint a még a belső várban említett, az öregtorony északnyugati sarkához csatlakozó két helyiség emeletén volt a püspöki lakórész az árnyékszékkel, tovább északra, a kapualj feletti szobában a püspök nemesi kíséretének ügyeletes tagjai tartózkodtak, a palotaszárny ezt követő két emeleti szobája pedig szintén a püspöki lakosztály része volt. A szárny végén levő nagy terem volt a palotának nevezett fogadó és egyben ebédlő teremzerű helyisége. A kaputorony felé eső első emeleti helyiségből a szárny első periódusában zárterkély nyílt, amelyet később elfalaztak, illetve elbontottak, egyik kőkonzola azonban eredeti helyén maradt. A másik a fal alatt került elő a törmelékből, s így megmaradt fészkebe került vissza. A palotahelyiségnek korábbi ábrázolások alapján négy ablaka lehetett, ebből kettőnek a helye látható, bennük az ablakok feletti áthidaló boltövek vállával, kettőnek a helyén azonban a külső fal oly mértékben leomlott, hogy még a földszint falaiból is csak mellvédmagasságú maradt a helyén.

A külső falat az ablakok helyét jelző csonkokkal ideiglenesen rögzítették és felfalazták, abból a tervezési elképzelésből kiindulva, hogy a középső és az udvari falak rögzítésével és részbeni újfalazásával lehetséges legyen a palotaszárny és az ott levő ablakok viszonylagos rekonstrukciója, azzal a szándékkal, hogy a palotaszárny egykori megjelenése érzékelhető legyen a látogató számára. Ehhez a faragottkő ablakkeretek számbavételére lett volna szükség, azonban idő hiányában erre sem volt lehetőség.

A palotaszárny fő traktusa földszintjén levő dongaboltozat északi szakaszának egy részét a belső közfal rögzítése után rekonstruáltuk, a többi falat a további rekonstrukció reményében csak kőművesmunkával rögzítettük. A boltozatot a jelenlegi bérlő később a vár udvarán tartott lovasbemutatók lovainak elhelyezése céljából tovább építette.

Mint már utaltunk rá, az udvar felőli külső falon korábbi, közeiben elfalazott, négyzetes pillérek maradványai láthatók. Ez arra vallhat, hogy a palotaszárny udvari oldalán végigfutó folyosó földszintje és talán emelete is nyitott árkádós lehetett.

A palotaszárny földszintjének déli két helyiségében kialakított WC csoport, a két helyiség vasbeton födémmel történt lefedésével együtt már nem az OMF által végzett helyreállítás idején készült. Azt a hivatal felügyeleti osztályával egyeztetve Veszprém megye az 1970-es években működött Bakonyi Intéző Bizottsága tervezte és építette, az ahhoz szükséges vízvezeték és szennyvízcsatorna építésével együtt és az ehhez szükséges pénzügyi fedezetet is biztosítva hozzá.

A szárny délkeleti végén kerültek elő a palotába felvezető, kétkarú, szabad lépcső alapfalai, lépcsőfokainak a falban levő lenyomatai és az azokat kísérő, korai barokk formájú báboknak a töredékei, valamint épen és a helyén megmaradt első lépcsőfoka, valamennyi homokkőből faragva. A lépcső formai megoldása azt bizonyítja, hogy legvégül az egész palotaszárny barokk formákkal épült át, feltételezhetően a 17. század végén. Kőfaragványait felmértük, azok alapján a lépcső elvi rekonstrukcióját is elkészítettük, idő hiányában azonban sem végleges terveinek elkészítésére, sem azok alapján megvalósítására már nem kerülhetett sor, bár az egész lépcső egyértelműen rekonstruálható lett volna.

A kényszerű „befejezés” következtében a palotaszárny olyan részleges rekonstrukciója, mint amilyen akár az öregtorony, akár a belső kaputorony, akár az északkeleti sarokbástya kiegészítése és ezzel értelmezése érdekében készült, már nem valósult meg, pedig a tervezői elképzelés szerint ez lett volna a vár romjai „helyreállításának” méltó befejezése.

A „magas torony”

A palotaszárny nagytermének északi végén ötszög alaprajzú, a rendelkezésre álló adatok és 19. századi ábrázolások szerint kétemeletes, ismeretlen nevű torony állt. Az ásatás során csak földszinti falai kerültek elő, s mivel felső szintjei elpusztultak, csupán falainak rögzítése készült. A tornyon át, az ott feltárt, egykori nyílások kiegészítésével hagyunk lejárási lehetőséget az alatta elterülő, a külső kaputornyot védő bástyába.

Az északnyugati falszoros

Az utóbb tárgyalt torony mellett magas és egy ablakot jelző falszakasz állt a falszoros elején, valamennyi, részleteiben ismeretlen falát kiegészítés nélkül rögzítettük és konzerváltuk. A külső fal tetején a várban való körüljárás biztosítása érdekében a mellvéd

magasságig felfalazott várfal mögött vasbeton konzolokon fából ácsolt, fedetlen folyosót alakítottunk ki, amelyet a jelenlegi bérlő később lefedett. A falszoros törmeléktől megszabadított területén alakította ki a bérlő a vár feltárása során előkerült kőfaragványok tárolási helyét.

Az északi falszoros

A benne talált harántfalak nyomán esetleg itt is állhattak fedett helyiségek, ennek ellenére csupán a külső és támpilléres falnak az udvari oldalon feltárt pince szélességében majdnem az alapokig kidőlt szakaszát falaztuk fel, hogy a várba azon keresztül ne lehessen bejutni. A feltöltés kiegyenlítésével itt is biztosított a körüljárás lehetősége. A falszoros középső részén egykor állt, ismeretlen megjelenésű Rendeki-torony falait is csupán rögzítettük, az utóbbit kissé felmagasítva. A falszoros udvari oldalán előkerült pince fölé a falak felmagasítását követően cseréppel fedett védőtető készült.

A Kövess- vagy Kövessy-bástya

A bástya külső felületén levő két, 1554-es évszámot tartalmazó kőtábla rögzíti annak építési idejét. Falainak, lőréseinek kiegészítése után földszintje és az ahhoz vezető folyosó fölé a megmaradt vállak alapján visszakerült az eredetileg ott levő dongaboltozat, felső szintje fölé pedig a meglévő gerendalyukak alapján a födémszerkezet vasbetonból készült. A bástya fölé azért került lábakon álló tető, mert falkoronáinak magassága ismeretlen volt. Sajnálatos módon az 1980-as évek közepén egy szélvihar a tetőt megemelte és az félrebillent. Az akkor már a jelenlegi bérlő kezében levő vár biztonsága érdekében a visszaépült tető alatt a később ráépített második emelet falait a tető belső síkjáig magasították.

A várnak az északnyugati, északi és keleti oldalain körbefutó, két fal közötti feltöltésen lehetséges körbejárás biztosítására a bástya mögötti falszoros falai csak mellvéd-falként kerültek felfalazásra. Magában a falszorosban a járószint a megtalált magasságban maradt.

A keleti falszoros

Falain mindenütt a lehető legkevesebb felfalazással készültek a műszakilag szükséges kiegészítések és betonba rakott falkoronák, beleértve a falszoros közepén emelkedő, egykori Csabi-tornyot is. A falszoros falainak eredeti magassága itt is ismeretlen volt, ezért az előzőben jelzett északi oldalhoz hasonlóan itt is a megtalált járószint maradt meg és a romkonzerválás idején a falkoronák megmaradt szintjén történt azok rögzítése.

A keleti udvari szárny

Északi szakaszán olyan magasan álltak az ott levő épület falai, hogy azok egyértelműen bizonyították eredetileg emeletes voltát, Ennek az emeletnek csupán az indítása volt ismert, ezért az már nem került rekonstruálásra.. Az udvarra néző földszinti nyílásai is többnyire épségben maradtak meg. Belső terét közfalak, illetve hevederívek osztották több szakaszra. Ezt, a 16–17. századi leltárak alapján az istállóval azonosítható, egységesnek látszó teret a földszint feletti gerendalyukakba tervezett, felülről szigetelt vasbeton

födémmel zártuk le és ide terveztük az előkerült kőfaragványokból kialakítható kőtárat. A vár területén folytatott munka 1965-ben történt leállításával sem ennek tervezése, sem a kőanyag rendezése nem készülhetett el.

A szárny ezt követő helyiségeiben volt a konyha nagyon alacsony fallal ránkmaradt több tere és azok végén az emeleti magasságban álló épületrészben a „sütőháznak” nevezett pékség, illetve az inventáriumok szerint az emeleten a várnagy lakóhelyisége. Védelmükre a konyha fölé féltető készült azzal a szándékkal, hogy falainak lepusztulása miatt későbbi átgondolás alapján lehet majd végleges tetőt készíteni, erre azonban az 1965. évi kényszerű befejezés miatt itt sem volt már lehetőség. Csupán előkerült kis részleteinek kiegészítése, valamint a sütőház belsejében a kemence rekonstruálása történt meg.

Az udvaron talált építmények

A régészeti feltárás ismertetésénél rögzítettük, hogy a ciszterna és az istálló előtt előkerült verem feltárása után szakadt meg a munka a vár területén, ezért azok védelméről, esetleges kiegészítéséről már terv sem készülhetett.

* * *

Az 1957 és 1965 között végzett romvédelmi munkák és részleges helyreállítások részleteiről Kozák Károlynak a bevezetőben idézett régészeti beszámolójával együtt a „Magyar Műemlékvédelem” évkönyv 1969-ben megjelent IV. kötete 125–142. oldalán olvasható rövid összefoglalás. Mindkét tanulmány végén egy-egy 16. és 17. századi várleltár, azaz inventárium olvasható, amely a hozzájuk hasonló forrásokkal együtt nagyban segítették a feltárt romok értelmezését és a helyreállítási tervrajzok elkészítését.